

Mádár József

A REFORMÁCIÓ VALLÁSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

IRTA

ROHOSKA JÓZSEF

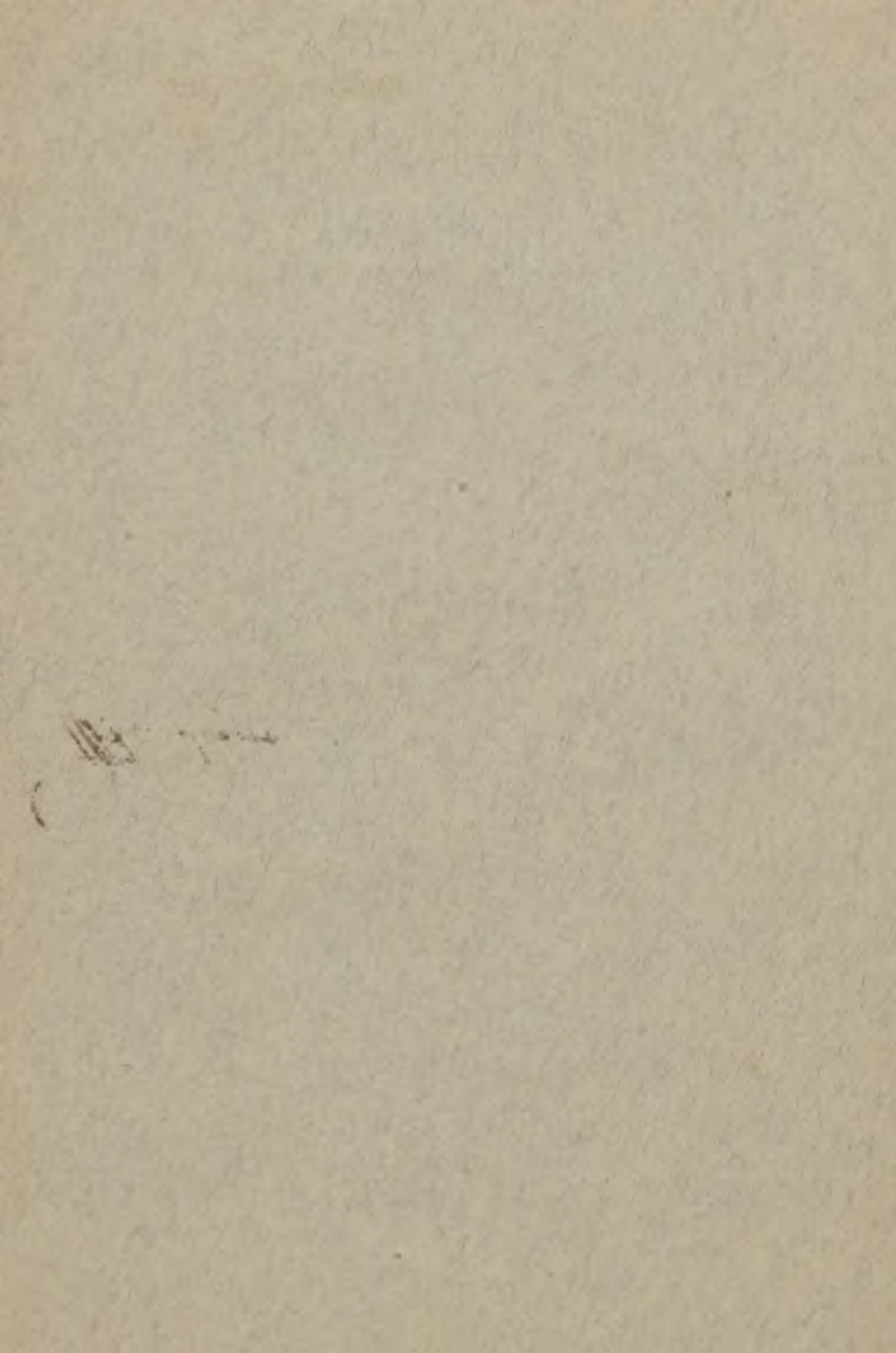
SÁROSPATAKI THEOL. TANÁR

ÁRA 80 FILLÉR

A TISZTA JÖVEDELEM A SÁROSPATAKI THEOLOGIAI EGYLET
SZEMINÁRIUMI KÖNYVTÁRALAPJA NÖVELÉSÉRE FORDITTATIK.

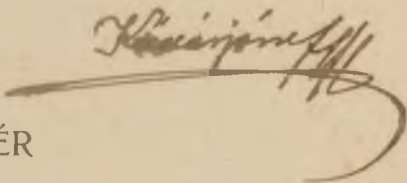
SÁROSPATAK, 1905

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

A REFORMÁCIÓ VALLÁSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

IRTA
ROHOSKA JÓZSEF
SÁROSPATAKI THEOL. TANÁR

ÁRA 80 FILLÉR

A TISZTA JÖVEDELEM A SÁROSPATAKI THEOLOGIAI EGYLET
SZEMINÁRIUMI KÖNYVTÁRALAPJA NÖVELÉSÉRE FORDITTIK.

SÁROSPATAK, 1905
NYOMTATTA RADIL KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

A REFORMÁCIÓ VALLÁSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.*

A mi „reformáció-ünneplünk“, melyet a felvilágosodott emberek egy része nagy lelkesedéssel szokott évről-évre megtartani, ma még jóformán csak idegen és jövevény a keresztyén világ nagy ünnepeinek díszes sorában. Egy sokszor háttérbe szorított, jogaiban is meg-megháborított felekezet szűkebb körű ünnepe. De eljő az idő, amikor, hitem szerint, dicsőséggel fogja megszerezni polgárjogát s a művelt emberiség a maga teljességében ünnepnapjául fogja elismerni *október 31-ikét*. Senki sem tagadhatja, hogy annak a nagy fordulatnak, amelyet 1517. okt. 31-ike jelöl a történelemben, összes áldásai közkinccsé lettek s így senki sem kételkedhetik abban, hogy eljő az idő, amikor nem csupán a protestáns világ meri majd hangosan kifejezni őszinte örömét afelett, hogy megszabadult a külső vallásosság vagy ritualismus békőitől és a papi zsarnokság rabszolgaságától, hanem a felvilágosodott népek milliói egy szívvel-lélekkel mondanak hála-ímat a mindenség Urának — a lelkiismereti szabadságért! Lehet, hogy az az idő nagyon messze van, de lehet, hogy reményünkön felül közel. Én meg vagyok róla győződve, hogy a szívek ott is melegen dobognak már a szabad szellemű protestantismusért, ahol a szájak hallgatnak s ha a hallgatás kényszere elmúlik, nemcsak a protestantismus szűk körén belül fogják a történelmi igazságnak megfelelően méltányolni

* Elmondotta szerző a sárospataki kollégium reformáció-ünnepélyén, 1905. október 31-én.

a reformációt, hanem mindenféle felekezet tudósai és nem tudósai elfogják ismerni, hogy az az emberi művelődés történetének hatásaiban és eredményében egyik legkiválóbb s legnagyobb szabású mozzanata.

Feltűnő jelenség a művelődés történetében, hogy az emberiségnek a maga legszentebb jogaiért folytatott küzdelmei a legtöbb esetben a vallásharcok formájában zajlottak le. De természetes jelenség. Hiszen épen a vallás volt az a kulturális tényező, amely attól kezdve, hogy kivetkőztette az embert annak állatias vadságából, szinte kézenfogva vezette mindig az erkölcsi tökéletesedés útjain. De másfelől megint csak a vallás volt az a valami, aminek cégére alatt, olykor oltalmazó homályában a legnagyobb igazságtalanságokat vitték véghez, aminek örve alatt az embereknek egész tömegeit tartották erkölcsi rabszolgaságban évezredek keresztül. Ez a kibékíthetlen ellentét állandóan meg volt a vallásokban. A világvallások nagy prófétái és apostolai mind azon fáradoztak, hogy azt megszüntessék, tehát: hogy mint kulturális tényezőt, oda helyezték a vallást az őt megillető helyre s kiszabadítsák az önző, alacsony emberi érdekek szolgálatából. A legfelségesebben oldotta meg a kérdést az egyetemes testvériség isteni szellemű kezdeményezője: a Názáreti Jézus, aki a szeretet törvényének proklamálásával *a morálban jelölte meg a vallás lényegét*. Ebben határozódik már meg a keresztyénség egyetemes jellege, amely egyetemesiségnek magasabb nézőpontjára a többi, jórészt nemzeti alapon létrejött vallások sohasem voltak képesek felemelkedni. De nem volt képes a zártkörű egyházzá tömörült keresztyénség sem. Már a Jézus halála után következett első generációk, egy-két zseniális, apostoli férfiú kivételével, félreértették a Jézus vallásos elvét s megint csak oda vitték a vallást a külső ritualizmus szolgálatába, ahol annak a Jézus által meghatározott lényege háttérbe szorult s jóformán beletévedt az egyházi dogmák és kultuszbeli szertartások tömkelegébe. Az így háttérbe szorított krisztusi elvet az emberi művelődés számára

megmenteni; a keresztyénséget s vele együtt *a vallást ismét a maga valódi lényegében mutatni fel a világ előtt; ez lett a reformáció feladatává.*

I.

A legegyszerűbb dolgok sokszor a legnehezebben érthetők. Az emberi elme előtt olykor titokzatos és csodálatos jelenségek a legegyszerűbb okokra vezethetők vissza. Az emberi művelődés története bizonyítja, hogy a legegyszerűbb dolgokra csak hosszú évszázadok fáradságos munkája és lankadatlan kutatásai után lehet rájönni. A világtalány megoldása felett való töprengés azóta tart, mióta az ember gondolkozni tud. Tart ma is, hol a mélyen járó emberi elmének ragyogó bravúrjait, hol az agyonizgúlt idegzetnek tarka aberrációit hozván napvilágra. Hitem szerint sohasem lesz az jobban megoldva, mint ahogy már egyszer megoldatott. A názreti Mesterre gondolok. „Senki más fundamentomot nem vethet azonkívül, ami vettetett.“ Ebben én hiszek. Azért nem értette meg a világ s ebben első sorban is a keresztyénség a názreti Jézust, mert nem bírt fölemelkedni az ő tanításának csodálatos egyszerűségéhez. Hogy annak az új vlágnézetnek, ami után a réginek romjai között tévelygő zsidó és pogányvilág vágyva-vágyakozott — a szeretet egyszerű gondolata legyen a szilárd fundamentoma: az már csakugyan hihetetlen volt azok előtt, akik minden reménységüket abba a felhők felett képzelt mennyországba vetették s érthetetlen azok előtt, akik valami titokzatos és szemkápráztató hittudományi rendszer hatalmában bizakodtak. Szinte elképzelem, hogy mennyire megbotránkozott az a tudós farizeus, aki a legfőbb parancsolatot kérdezte Jézustól, mikor tőle ezt az egyszerű feleletet nyerte: szeress!

Az a meggyőződés, mely szerint a vallás nem egyéb, mint valami titokzatos szent elmélet és e földön el nem érhető dolgok után való vágyakozás — annyira belefészkelődött a népek tudatába, hogy azt onnan kiirtani mai napig

sem sikerült. Sajnos, hogy a tudomány ma is adós még a *vallás* korrekt és általánosan elfogadható definíciójával; de a názáreti Jézus *tanításából és élete példájából* annyit mégis megérthetünk, hogy nem csupán elmélet, nem csupán ábrándozás, hanem valami olyan gyakorlati tevékenységre sarkaló *erő*, amivel bizonyos *reális eredményeket is el lehet érni*. Ha folytonosan az ég felé sóhajtozunk, énekelünk, imádkozunk; ha folytonosan csak hiszünk és hiszünk, még hozzá olyan dolgokat, amiket elibüink írnak, hogy hinnünk kell: ez még semmit sem ér. Jakab apostol is azt mondja kiváló szellemességgel, hogy hinni magában véve nem elég, hiszen az ördögök is hisznek (Jak. II. 19.). Ha fáj a szívünk a világ tökéletlensége, az emberek romlottsága miatt; ha könyeket hullatunk is tengerszámra bűnbánatunkban: üres ábrándozók, közönséges komédiások vagyunk, ha máskülönben kezünket sem nyújtjuk ki a javításra, javulásra. — Óh, a vallás nem ábrándozás, hanem komoly valóság; nem Istennek lantban, hegedűben, cimbalmi zengésben való esztétikus magasztalása csupán, hanem munka, fáradság, önfeláldozás. Nem az ő mindenható kegyelmének, segedelmének szószaporító imádságokkal való kérése *a magunk számára*, hanem készséges segedelem, önzetlen támogatás, szorgalmas fáradozás *a mások számára*. Nem a magunk lelke üdvösségének, szívünk nyugalmanak biztosítása csupán, hanem egyúttal a mások nyugalmanak és békéjének gyöngéd, szeretetteljes védelmezése. Egy szóval az az aktív és pozitív tevékenység, amiből bárki is kiveheti, ha akarja, a maga részét, legyen az akár zsidó, akár görög; nem pedig a folyton ingadozó elmélet, amely mindig szét fogja választani az embereket egymástól, míg a világ világ lesz. Vagy Pál apostol szerint az *Isten ereje*, nem pedig *emberek bölcsesége* (I. Kor. 2, 5.). Hiszen az elmélet, az emberek bölcsesége, vagy más szavakkal *a világ bölcsesége bolondság az Isten előtt* (I. Kor. 3, 19.).

Ime, ez lett volna az a nagyon egyszerű, de nagyon érthetetlen és nehéz dolog. Ez az a *tito:kteljes, elrejtett isten*

bölcsesség, melyet e világ fejedelmei közül sem ismert senki (I. Kor. 2, 7, 8.). Ez az evangelium, ez a vallás, melynek lényege az emberszeretet, a tiszta humanitás „mert — ahogy Pál apostol kommentálja a jézusi alapelvet — az egész törvény betöltetik egy parancsolattal, ezzel: szeressed a te felebarátodat, mint tenmagadat.“ (Gal. 5. 14.)

De mi lett ezzel a jézusi elvvel!

Már a legelső tanítványok félreértették a Mestert. Jézus gondolata szerint a szeretet vallása nem öncél, hanem igenis célul van elibe tűzve egy, az ő eszményének megfelelő emberi társadalom alakítása. Az az *istenországa*, amit Jézus hirdetett, voltaképen nem egyéb, mint az emberi társadalom eszményképe. Az istenországra való törekvés a Jézus értelmében nem egyéb, mint folytonos javulás, folytonos javítás. Az istenországa bemeni, azt bírni, vagy annak tagjává lenni a Jézus értelmében nem egyéb, mint a Jézus eszményének megfelelő emberi társadalom tagjává lenni: *jónak lenni, nemesnek lenni, — vagy a hegyi beszéd szerint — igénytelennek, komolynak, szelídnek, irgalmasnak, tisztaszívűnek, békeségszerzőnek lenni, az igazságot éhezni és szomjúhozni, az igazságért a háborúságot elszenvedni s boldognak lenni, mikor szidalmaznak, háborgatnak bennünket és minden gonosz hazugságot mondanak ellenünk ő érte: a Jézusért. (Máté 5, 3. s köv.)*

Az istenországnak eme világos és konkrét kifejezéséből, a szereteten alapuló vallás gyakorlati céljának eme felségesen egyszerű meghatározásából, mindjárt a Jézus tanítványai egy végtelen bonyodalmakba vesző elméletet állítottak fel. Zsidó szívvel, görög fejjel megfestették azt a földöntúli csodálatos mennyországot, mely az isten fiának, ama mennyei Messiásnak dicsőséges és ragyogó megjelenésével fog a hívők és szentek előtt feltárulni. Hogyan fog az történni, miképen kell arra várakozni, hogyan lehet abba bejutni? Mindezek a kérdések apródonként háttérbe szorították a Jézus egyszerű, gyakorlati életelveit s az azok megoldásán töprengő theologus-elmék megalkottak egy szövevé-

nyes *hitrendszert* Jézusról, mint Messiásról, mint Istennek fiáról, mint valóságos Istenről, az ő feltámadásáról, előbb a pokolba le, majd a mennyekbe való felszállásáról; szent életről, üdvösségről, halottak feltámadásáról, az Isten fiával való csodálatos egyesülésről, vele együtt a mennyországba való bejutásról, örök életről s számtalan, meg számtalan titokzatos és érthetetlen dolgokról. És míg ezeken ábrándoztak, apródonként úgy eltávoztak a názáreti Jézustól, hogy alig néhány száz esztendő múlva megint csak ott volt a keresztyén vallás, ahol a zsidó, görög, brahmán, buddha, persa és kínai vallások a magok hihetetlen, de elhiendő dogmáikkal, alapítóik isteni eredetéről, feltámadásról, utolsó ítéletről szóló tanaikkal, a túlvilági üdvösség feltételeinek elnyerésére szolgáló kultuszaikkal és e kultuszok szent cselekményeinek végzésére szolgáló, kiváltságos papi rendjeikkel. Megint csak ott volt a keresztyén vallás, ahol ezek az úgynevezett pogányvallások, amelyekben a hit volt a fő, nem a szeretet, a hittan a lényeg, nem a morál s amelyekben az üdv föltételéül a kultuszbeli ceremóniák pontos végzését követelték, nem pedig a szeretet munkáinak gyakorlását.

Egy csodálatos, idegen világba kerül a jézusi elv, ahol jóformán ügyet sem vetnek rá. A keresztyénség s vele együtt a vallás gyakorlati jelentősége teljesen háttérbe szorul. Az emberek valami misztikus, homályos borongásba merülnek. A saját lelkök túlvilági üdvösségének megnyerésén fáradoznak és az egymás földi boldogságával nem törődnek; tétlenül, sóhajtozva néznek az után a Jézus után, aki az Atya jobbján ül s megfélekednek arról a Jézusról, aki itt járt a földön; hiszik azt, amit mások prédikálnak a Jézusról s figyelmen kívül hagyják azt, amit a Jézus prédikált; hirdetik az istenfiának csodálatos dolgait, de nem követik az emberfiának fenséges példáját; hirdetik a megváltó szeretet égi hatalmát, de embert ölnek egy jotta miatt; azt mondják, hogy *ez a vallás*, pedig ez a legnagyobb *istentelenség*.

És ebből a szörnyű eltévelyedésből egy hatalmas rend-

szert csináltak. Megalkottak egy zártkörű és mégis egyetemességnek állított vallásközösséget, melyet elneveztek egyedül idvezítő egyháznak, szentek egyességének, melynek isteni jogokkal dicsekvő kormányzói azt állították, hogy őket az istenfia bizta meg azzal, hogy üdvöt és kárhozatot osztogassanak, a mennyország kapuit kinyissák vagy bezárják; az embereket bűneik alól feloldják vagy azokért átokkal sújtsák; s összeköttetést létesítsenek azzal a földöntúli világgal, amelynek útját ők ismerik, de illendő honoráriumért másoknak is megmutatják. Ezt a rendszert nevezik sokan, még a felvilágosított emberek közül is *nagyszerű rendszernek*. Meglehet, hogy autokratikus gépezetnek nagyszerű s elismerem, hogy jó szolgálatot tett a világ caesárjainak, akik egyike-másika pompásan megtanúlt rajta játszani; de szerintem az olyan rendszer, amelynek alapja egy végzetes aberráció fixirozása s az emberi gyarlóság, babona, tévelygés, sötétség, tudatlanság kihasználása, semmi különös méltánylásra és dicséretre nem tarthat számot. Ilyen értelemben nagyszerű rendszer volna pl. a szeszmonopolium is, hiszen az is egy végzetes emberi gyarlóságban, az alkoholizmusban látja legszilárdabb fundamentomát.

De hát ez a rendszer kedves és kényelmes volt azoknak, akik megalkották. A vallásnak *ritualismussá* való lesülyesztése amellet, hogy több hasznot hajt, hasonlíthatlanul gondtalanabb és dologtalanabb életet biztosít azoknak, akik szolgálataiba szegődnek, — mint a *morál*. Azt csak elismerheti bárki, hogy sokkal könnyebb dolog az embereket szentelt vizekkel, olajokkal, illatos fűszerszámokkal a *túlvilági üdvösségre* preparálni, mint *e földi életre* jó és becsületes emberekké nevelni. Szó sincs róla, hogy ama nagyszerű rendszer szolgálói ebben a tekintetben ma is a jobb részt választják. Tehát sokkal kényelmesebb volt azt hirdetni, hogy a vallás ama felhők felett elterülő, csodálatos országba vezető út, mint azt tanítani, hogy a vallás az erkölcsi tökéletesedés felé vezető út. S bámúlatos dolog, de igaz, hogy míg a hitvány babonáság és tévely-

gés terjesztéseért egyetlen rüpöknek sem görbült meg a hajaszála sem, a krisztusi morálért a világ legnemesebb lelkei szenvedtek kínos mártírhalált!

Óh, a kulcsok igen jó kezekben voltak!

Hogy a vallás illetően értelmezése mily megmérhetetlen hátrányára vált a közművelődésnek és előhaladásnak s mily romboló hatással volt a közerkölcsiségre, arra az én tisztelt hallgatóim elegendő példát tudnak felhozni a történelemből. A mai napon bizonyára sok helyen beszélnek s ezen a helyen is sokat beszéltek máskor Tetzl Jánosról, a vallással való amaz erkölcstelen üzérkedésnek ellenszenves, históriai típusáról. Én itt most erre nem terjeszkedem ki, csak azt konstátálom, hogy a középkori Róma annyira kivetköztette a vallást annak erkölcsei tartalmából; annyira megfosztotta azt krisztusi lényegétől, hogy egy-egy időpontban úgy látszott, mintha teljesen elveszítette volna kulturális jelentőségét, sőt azáltal, hogy szembehelyezkedett az előhaladással, hátramozdítójává vált a kulturának.

De hát hiába, az emberiségnek folyvást előbbre kell haladnia a maga kulturális fejlődésnek útján; haladnia kell pedig épen attól a mozgató erőtől, mely ott van a vallásban is, mint „isten erő.” Nem dogmák, nem hitrendszer, nem egyház, úgy, amint azt az emberek megalkották, hanem természeti erő, úgy, amint azt a teremő megalkotta. „A teremő nagyobb a teremtménynél.” Tehát nem forma, hanem lényeg; nem ritus, hanem *szeretet*, amely, ha másodrendű tényezővé törpítik az emberek az egyházban, az egyházon kívül is nagyobb marad mind a hitnél, mind a reménységénél s ha elfeledkeznek is róla az egyházban, mint a vallás lényegéről, az egyházon kívül folytatja a maga nemesítő és tökéletesítő munkáját s ha az egyház, mint ilyen, rég elmúlik is, akkor is meg lesz a vallás, mert „*megmarad a szeretet.*”

Megmaradt a szeretet, megmaradt a vallás annak a „nagyszerű” rendszernek, annak a ragyogó egyháznak körén kívül is s visszakövetelte a maga elkobzott jogait, visszakö-

vetelte a maga helyét a haladó kulturában. A visszahelyezésnek eme századokra szóló nagy munkája kezdődik a reformációval, melynek határnapját 1517. október 31-ike jelöli az emberiség történetében.

II.

Lelkes örömmel gondolunk rád, te nagy nap s megünnepelünk ünnepi köntösben, ünnepi arccal s bizonyára ünnepi érzelmekkel is. Büszkén emlékezünk reád is, nagy napnak nagy hőse, s ti reátok is, ezt követő nagy időknek nagy emberei. Szép énekekben, versezetekben hirdetjük érdemeiteket, mert ti nagy dolgokat cselekedtetek! Csak arról feledkezünk meg sokszor, amit pedig ti magatok is lelkünkre kötöttetek, hogy Ti úttörők voltatok, egy világraszóló nagy munkának kezdeményezői s bizonyára nem azzal a szomorú tudattal szállottatok a sirba vagy léptetek a máglyára, hogy nem lesz senki, aki utánatok következék, nem lesz senki, aki folytassa megkezdett nagy műveteket! . . .

Valóban, sokan abban a téves hitben vannak, hogy a XVI. századbeli reformáció egy teljesen bevégzett, kész munkát adott át az utóknak s megelégesznek azzal, ha örömmel konstatálják, hogy „Luther megcsinálta a lutheránus vallást, Kálvin megcsinálta a kálvinista vallást“ és hogy ez mindkettő igen jó, de a kettő közül az egyik mégis jobb, mint a másik. Megbocsátanak nekem ezért a színezésért, de magam is széltére tapasztaltam, hogy ez a naiv felfogás még mindig erősen tartja magát a köztudatban. — A XVI. századbeli reformáció kétségkívül sok világosságot terjesztett, sok visszaélést megszüntetett, sok tévhitet eloszlatozott, sok babonáságot megsemmisített; de azt bizonyára senki sem fogja állítani, hogy sem a lutherismusban, sem a kálvinismusban nincs többé sötétség, nincs többé visszaélés, nincs többé tévhit, nincs többé babonáság. Épen ezért hangsúlyozom, hogy a reformáció csak kezdete annak a hatalmas kulturális folyamatnak, amelynek egyes mozzanataiban sok gyakorlati jelentőségű s az emberiség

boldogítását célzó kérdés nyert időlegesen megoldást; de amely a vallásra s különösen annak lényegére és tartalmára vonatkozó kérdésekben még maig sem vezetett általánosan megnyugtató eredményre. Ez még mindig a jövő feladatai közé tartozik.

A reformáció legelső sorban is az egyházban látván meg azt a rohamos pusztulást, amit ott határozottan a vallás lényegének félreértése okozott, ezt az egyházat igyekezett megtisztítani; ennek az évszázadok folyamán kialakult rendszerét igyekezett az apostoli korbeli egyszerű szervezet mintájára újra alakítani vagy reformálni. Az első reformátor és munkatársai a békességes lebonyolítás sikere érdekében csekélyebb eredményekkel is beérték volna: a tűrhetetlen fonákságok és kiáltó visszaélések megszüntetésével megelégedtek volna. Ám a körülmények másként alakultak. — Luther és hívei szakítottak az egyházzal s a már erre készen levő, eleinte természetesen szűk körben gyakorlatilag is megvalósították az apostoli szervezetet. *Apostolinak* mondták, nem *jézusinak*, hiszen Jézus egyházat nem szervezett. Ami igazi jézusi lett volna, az attól az időtől jogosan nem is várható nagy és rohamos lépéseket követelt volna. Tehát *apostoli*: ez lett a jelszó. Vissza az apostoli korhoz; vissza az apostoli egyszerűséghez és tisztasághoz: ez volt az első lépés. És hogy ezt az első lépést a rohamosan terjedő felvilágosodás napfényénél meg lehetett tenni, mutatja az a fényes eredmény, amit a reformátorok aránylag nagyon rövid idő alatt fel tudtak mutatni. Mindenekelőtt bebizonyították a szentírásból, hogy *semmiféle rendi kiváltsággal bíró, áldozó és bűnbocsátó papságra nincs szükség*; s hogy a szeretet evangéliuma nemcsak görög stílusú bazilikákban, nemcsak cifra egyenruhákban és papi talárokban hirdethető: a gyakorlatban is fényesen dokumentálták. Az apostolok egyszerű, becsületes, tiszta szívű és tiszta fejű polgáremberek voltak. S valóban, nagy számmal támadnak előkelő igehirdetők az egyszerű, becsületes polgáremberek közül, akik jogi, orvosi s más egyéb tisztességes pályákat végeztek, vagy

azok közül, akik odahagyva a papi rendet, polgáremberekké válnak s polgári ruhában, polgári életmód mellett, tiszta, becsületes házasságban, szerény anyagi viszonyok között is bizonyoságot tudnak tenni a Krisztusról. És ezt a bizonyoságtételt nemes, egyszerű formában végzik úgy, amint az a nemes és egyszerű Krisztushoz méltó. Nem ragyogó szertartások hókusz-pókuszaival, hanem „*igehirdetéssel*“ . . . *Igehirdetés!* Nagyszerű és felséges kifejezés, amit az apostoli korszak óta talán nem is használtak, nem is hallottak az emberek. A vallás helyes értelmezése mellett, a vallás lényegének és feladatának helyes felfogása mellett a vallás szolgálatára elhivottaknak komoly és gyönyörűséges munkája. — Hirdetni az igét, a Jézus tanítását, a szeretet tudományát; tanítani a tiszta jézusi *erkölcstant*: ebben találták meg az apostolok példáját követő reformátorok a vallás szolgájának feladatát, lelkitanítói, lelkipásztori (és sohasem *papi*) munkájának lényegét, mivel meggyőződtek arról, hogy a vallás lényege nem papi ceremónializmus, nem templomi ritualizmus, nem áldozati kultusz, hanem az *ige*, a Jézus igéje, a szeretet igéje, a *morál*. Ez a munka — így vallották, így tanították — nincs valami különös helyhez és időhöz kötve. Nincs sem a ragyogó templomok diszes pilléreihez, sem az ünnepi összejövetelek feszes modorához, mert az evangélium mindenütt és mindenkor hirdetendő: „*utcán, piacon, törvényházban, mind alkalmazható, mind alkalmazhatatlan időben.*“ Nem valami különös kultuszbeli istentisztelet az, egységes vagy nem egységes liturgiákkal és a hajszálpontosságig megállapított cselekmények végzésével; hanem igenis minden alkalomnak, minden órának, minden pillanatnak lelkiismeretes felhasználása az emberek nevelésére, javítására, nemesítésére, tökéletesítésére. Óh, hiszen ha csak annyiból állana, hogy néhány komoly arcú, tekintélyes úr összeül egy hosszú, zöld asztalnál s elhatározza, hogy mától kezdve a papnak így kell bemennie a templomba, így, meg úgy kell felállania a szószékbe, itt ezt, meg azt az imádságot kell elmondania, majd az evangéliumot felolvasnia, ennyi, meg ennyi

ideig szónokolnia, lelépnie, asztalhoz kiállania, visszalépnie, leülnie, kimennie — óh, akkor nagyon könnyű dolog volna az az igehirdetés. De hát hiába, mi még mindig a könnyebb oldalát nézzük a dolognak s hogy magunkat megnyugtassuk, azt mondjuk: ez a lényeges! Az első reformátorok az apostoli igehirdetési elvet szigorú következetességgel vitték keresztül. Az ige lévén a fődolog, nem a rítus: a kultuszban ez utóbbit az előbbivel teljesen háttérbe szorították; a fényes ünnepeket, áldozati szertartásokat megszüntették, ezeknek eszközeit, a ragyogó oltárokat, a művészi képeket, pompás szobrokat, kincseket érő ereklyéket, hatalmas orgonákat, gyöngyös süvegeket, bíboros palástokat kiméletlenül, olykor a rombolási dühig fokozódó szenvedélyességgel kidobálták; az azok őrzésében szundikáló kufárokat kiostorozták az Istennek házából. *„Az én atyám háza imádságnak háza, ti pedig tettétek azt latrok barlangjává.“* A szentek légióinak nagyszámú ünnepnapjait, az emberi dologtalanság, renyheség bűnre csábító alkalmait eltörölték s némely helyeken az Úr napjának, a vasárnapnak kivételével az összes ünnepeket megszüntették. Visszhangra kelt lelkekben a nagy apostolnak ostromozó szava azok ellen, akik *„fölcserélték a romolhatatlan Isten dicsőségét romlandó ember . . . képének hasonlatosságával, . . . fölcserélték az Isten valóságát a hazugsággal s tisztelték és szolgálták a teremtményt, mellőzve a teremtőt.“* (Róm. 1. 23. 25.)

A vallás gyakorlatának minden terén izzó, eleven tisztítási munkálat indul meg, amely mind több-több lelkes munkást foglalkoztat azoknak növekedő, bátor csapatából, akik lerázva lelkökről a gépies ritualizmusnak rabszolga-bilincseit, a felszabadult szellemnek mohó vágyával siettek az emberi előhaladás és az ezt segítő igazi vallás szolgálatába. A szabad szellem meleg otthonra talál az eddig csak sötétséget, homályt terjesztő *kulturális intézetekben*; az igazi vallás által sürgetett szabad vizsgálódás, szabad tudományos kutatás segítségével megdöntik az évezredek előítéleteket s az emberi önzés és nagyravágyás szolgálatában álló hamis tanokat; az

irodalom, bölcsészet, természettudomány, jogi-, orvosi tudományok és művészetek az evangéliom által kiszélesített látókörben, annak világító szövéténekénél hatalmas lendületet vesznek. Mindent szabad kimondani, ami igaz és ami az emberi előhaladás érdekeit szolgálja s nem szabad eltitkolni semmit, amiből a köznek haszna van; az igazságot — bármiféle emberi érdekbe ütközzék is az — örömmel kell fogadni s bátor hirdetőjét megbecsülni; a hazugságot — bármiféle forrásból származzék is az — kímélet nélkül irtogatni, a tévelygőt azonban nem börtönnel és gyilokkal némitani el, hanem a meggyőzés erejével terelni a helyes útra s megnyerni az igazságnak; ha pedig mi magunk vagyunk a tévelygők: tévedéseinket alázatosan beismerni. Az igazságnak hódolni nem szégyen, hanem dicsőség és gyönyörűség! Ezek az elvek a szabad vizsgálódás elvei és ezek a Jézus által hirdetett evangelium elvei. Az igazi vallás ezeknek az elveknek mindenkor a leghivebb istápolója; míg az a vallás, amely ezeket korlátozni és elnyomni igyekszik — nem vallás és nem előmozdítója a művelődésnek és előhaladásnak, hanem gátló akadálya minden anyagi és szellemi fejlődésnek. Ezeket az elveket is a reformátorok helyezték vissza a magok jogaiba s megakarták értetni a világgal, hogy a vallás célja nem homály és mysticismus terjesztése, hanem világosság és tisztaság teremtése!

De vajjon igazán meg tudták-e értetni? Mai napság mind több-több oldalról hangzik fel a nemleges felelet erre a kérdésre. Mind több-több oldalról hangzik fel annak a ténynek konstatálása, hogy a reformáció sem oszlatott el végképen minden homályt és mysticismust és hogy a reformáció sem tisztázta végérvényesen a vallás lényegére és feladatára tartozó fontos kérdéseket. Hát én nem akarok itt most arról vitatkozni, hogy vajjon időszerű-e már vagy nem időszerű még e kérdések feszegetése. Én elvi alapon óhajtok maradni s ha komolyan gondolkozom a Jézus által hirdetett vallásnak lényegéről és céljáról, arra a meggyőződésre jutok, hogy

bizony sok fontos vallásos kérdés maradt még nyílt kérdésnek a reformátorok után; ennél fogva az újkori vallástudományok hivatott munkásainak azt az óhaját, hogy nem szabad a megkezdett úton megállanunk, hanem tovább kell haladnunk, a magam részéről csak méltányolni tudom. De hát mely irányban kell tovább indulnunk s meddig kell haladnunk? — fogják kérdezni kétségkívül sokan. A kérdés egészen világos s a felelet is egyszerű: vissza kell térni a Jézushoz! — Hogyan? Hát ebben a tekintetben is volna még valami kívánni való? A szabad szellemű protestantismusban, amely jóleső érzéssel nevezi magát evangéliummal, még mindig volna valami pótolni való? Egy futó tekintet a vallásos állapotokra, bárkit is meggyőzhet arról, hogy a protestantismus is nagyon sokkal tartozik még a krisztusi elvnek. Annyival mindenestre, hogy *első sorban a maga körén belül igyekezzék azt diadalra juttatni*. Sokat beszélünk, még többet panaszkodunk a legújabb időben afelett, hogy a protestáns „öntudat“ mindinkább gyöngül mibennünk. De sajnos, a legtöbb esetben csak a beszédnél, a panasznál maradunk, tenni azonban nem tudunk vagy tán nem is merünk. Felekezeti egyházunk külső erősítésére, konszolidálására, más egyházakkal, különösen a hatalmas római katolikussal való versenyképességünk biztosítására, egyházi hivatalnokaink javadalmazásának, általában egyházunk anyagi erejének növelésére dicséretes buzgósággal igyekszünk megtenni mindent s eközben állandóan hangzik ajkunkról a panasz ama bizonyos „*protestáns öntudat*“ gyöngüléséről. Ha közelebb férközünk az *öntudat* szó jelentéséhez, nyomban konstatálhatjuk, hogy annak, mint specialiter protestáns öntudatnak gyöngülését a meggyőződés gyöngülése okozza. A meggyőződés gyöngülését pedig az okozza, hogy hivatalos protestáns egyházi elveink XVI. századbeliek, nekünk pedig — már akár bűn, akár nem bűn — XX. századbeli meggyőződésünk van. Tehát volna nekünk meggyőződésünk; volna vallásos meggyőződésünk is, de a négyszáz esztendő egyházi elvek-

kel szemben nem mérünk vagy mondjuk, nem tartjuk tapintatos dolognak annak hangosan kifejezést adni. Négyszemközt, hatszemközt, bizalmas baráti körben — óh tegye ki-ki szívére a kezét — nem mindennap elmondjuk-e, hogy ezt vagy azt a hittételt nem tudjuk elhinni, ezt vagy azt a szent históriát nem bírjuk betűszerint venni; de a publikum előtt, a világ előtt hallgatunk, miként a sír. S eközben minden erőnkkel, igyekezetünkkel azon vagyunk, hogy erősítsük az öntudatot, teremtsünk új hitet, új vallásos meggyőződést s a teremtés munkájában való kudarcunk kétségbeesésében borongós gondolat támad agyunkban: „Tegyük vonzóbbakká istentiszteleteinket!“ Óh én Jézusom, szerelmes megváltó Krisztusom, hogyan tegyük vonzóbbá a te örök, a te tiszta, a te szent evangéliumodat?! — Óh, hallom e nagy ünnepen megcsendülni lelkemben a te egyszerű, de előttünk még most is érthetetlen szent ígédet: „Legyetek igénytelenek, komolyak, szelídek, legyetek irgalmasok, tiszta szívűek, békességszerzők; éhezétek és szomjúhózzátok az igazságot; az igazságért a háborúságot is elszenvedjétek s legyetek boldogok, mikor szidalmaznak és háborgatnak benneteket és minden gonosz hazugságot mondanak ellenetek én érettem!“ Repüljünk át hitünknek szárnyain évszázadokat; szálljunk vissza a nagy reformátorokhoz s tartsunk pihenőt az ő sziklaszilárd meggyőződésöknél; aztán szálljunk tovább a nagy apostolokhoz s nyugtassuk meg szellemünket az ő mélységes hitöknél; azután menjünk még tovább, — el egészen oda, az örök élet beszédének forrásához s nyugodjunk meg ő benne. — *Vissza a Krisztushoz!* Ez legyen az új reformáció jelmondata! Visszavezetni a keresztyénséget az apostoli kor tiszta, egyszerű egyházi szervezetéhez: ez volt a XVI. századbeli reformáció kezdeményező munkája. Visszavezetni a keresztyénséget a Krisztus elveihez s elvezetni a világot a Krisztus vallásához: ez a reformáció folytatásának, a következő évszázadok reformátori munkásságának célja és feladata. S találjunk fel bár eközben szédítő elméleteket; gondoljunk bár ki

az emberiség nemessé, jóvá, vallásossá tételére szövevényesebbnél-szövevényesebb utakat, módokat s halmozzuk bár eközben egyre-másra a világtalány megoldásának óriási munkaanyagát: a vég csak az leszen, aki a kezdet. *Ő az alfa és az omega!* Hiszem és vallom, hogy a Jézus elvei alapján lehet csak igazán boldog, igazán jó és nemes az emberiség. Hiszem és vallom, hogy a szeretet törvénye az emberi társadalom fejlesztő ereje, az istenországa sziklaszilárd fundamentoma. És ha ezt a hitet, ezt a vallást a XVI. századbeli reformátoroknak, az idői viszonyok miatt nem sikerült volna megértetniök a világgal és ha a vallásos meggyőződés szabad kifejtését még mindig gátolná a kultusz és tanbeli hivatalos tekintély: épen a reformátorok által megalapított protestantizmusnak lesz felelősségteljes feladatává a Krisztus vallása felett elterülő homály és mysticismus eloszlatása.

Ők megkezdték a munkát, vajjon meddig várunk a folytatással? Akinek fogalma van e megkezdett munka óriási arányairól, az be fogja látni, hogy a reformáció nem csupán a keresztyénségben felmerült időszaki tünemény; nem csupán egyháztörténelmi mozzanat, hanem világgraszoló szellemi fordulat, melynek hatásai és eredményei messze kinyúlnak a keresztyén egyház, sőt a keresztyén társadalom szűkebb körén. Jelentősége nem abban áll, hogy az egyházat, mint intézményt, annak szervezetét, tanait, kultuszgyakorlatát reformálta, ilyen reformokkal gyakran találkozunk a vallások történetében, hanem abban, hogy *a jézusi elvet helyesen kommentálta*. Midőn a Jézus utódai által szervezett *egyetemes egyháznak* egyedül üdvözítő jellegét tagadta, ugyanakkor a Jézus által hirdetett *egyetemes vallásnak* egyedül boldogító voltát tanította. Midőn kimutatta, hogy *az egyház*, mint emberi intézmény, a maga múltó szervezetével, a lelkiismeretre rányomakodó hitkényszerével bármikor is akadályává lehet a művelődésnek és előhaladásnak, ugyanakkor bebizonyította, hogy a *vallás*, mint isteni erő, mint természeti törvényszerű-

ség, időközön, téreken, intézményeken és bölcselekedéseken túlemelkedve, mindig a legbiztosabb útmutatója marad a tökéletesedésnek, az emberiség szellemi és erkölcsi előhaladásának!

És még egyet! Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ebbe az egyetemes vallásközösségbe a világ minden népe bevonható. Ha a keresztyén külmissióra gondolunk s eszünkbe jut az a rengeteg munka, fáradozás, pénz- és emberáldozat, amit a keresztyén felekezetek az u. n. pogányok megtérítésére fordítanak, szinte önkéntelenül feltesszük magunkban a kérdést, hogy vajjon megfelel-e az elért eredmény ennek a rengeteg áldozatnak? S ekkor kénytelenek vagyunk bevallani, hogy nem felel meg. Miért? Azért, mert a missió hibás alapokra van fektetve. Formákat fogadtat el azokkal a szerencsétlenekkel, akiket a formák nyögéből kellene kiszabadítania. Egyházi ceremóniákra esketi azokat, akiket az egyházi ceremóniák tartanak sötét tudatlanságban. Azokat meg, akiket a papi hatalom varázsló vesszeje ejtett a babona szolgásgába, egy még keményebb papi hatalom vasvesszejének zsarnoki hatalma alá igyekszik hajtani. Kérem, lehet-e így nagyobb eredményt elérni? Nem! S ha csodálkozunk afelett, hogy a Krisztus evangéliuma a pogány népek között nem hódít oly rohamosan, mint kellene, jusson eszünkbe, hogy ezeknek a népeknek elsősorban még mindig nem a szeretetnek gyakorlati vallását hirdetjük, hanem a hitnek elméleti vallását; nem a Jézus evangéliumát vesszük el hozzájuk, hanem az egyházi atyáknak és hittudósoknak Jézusról szóló evangéliumát. Pedig a kettő között óriási különbség van. Igen! *Az evangélium* hirdetendő minden népeknek! „Menjetek el e széles világra s hirdessétek az evangéliumot.” A világ összes vallásainak ki kell előbb-utóbb bontakozniuk a babona és tévelygés amaz útvesztő ködéből, melybe a papi ritualizmus és a hitkényszer borította őket. Meg kell találniok a Jézust az előhaladó kulturának ama fáklyafényénél, melyet az ő számukra is meggyújtott a reformáció. Az emberszeretet nem

gyermekábránd, az örök béke nem gyermekálmom. *Eljő, mert már elközelített az Istennek országa!* Ezért küzdeni, ezért szenvedni tanítsanak minket is a reformátorok! Csak előre bátran, a jövőért, a szabadságért, a felvilágosodásért!

